

TÉVEDÉSEK TÁRHÁZA

IGAZOLHATATLAN VÉLEKEDÉSEK, HIBÁS ADATOK – TORDAY EMIL ÉLETMŰVE

BIERNACZKY SZILÁRD

Gyakran előfordul, hogy ami ma igaznak minősül, holnap már hamisnak bizonyul. Igen sokszor, sőt, nagyon gyakran előfordul ez a tudományok történetében is. Ha visszatekintünk a múltra, azt látjuk, a fel- vagy megismerések hiánya okozza a hibás megállapításokat. Ha napjaink gyakorlatára pillantunk, akkor ezt kiegészíthetjük a tévképzetek keletkezése kapcsán a lehetséges források sokszínű árnyalatával: az említett fel- vagy megismerés hiányától kezdve a tévesztések, tévedések és a sokszor tájékozatlanságból vagy félreértelmezésből fakadó hamis ismeret(terjesztés) igen nagy számmal bíró sorozatáig.

Ha az afrikai tudományok története felé fordítjuk a tekintetünket, akkor különösen a földrajzi megismerés, a felfedezések területéről áthatunk elő számos korai félreértelmezést, a későbbiek során hamisnak bizonyuló adatot. Jellemző például szolgál erre az újkori tudománytörténet hőisének, Mungo Park fiatal skót hajóorvos (általunk egyébként nemrégiben már idézett, lásd: AT 2013, VII. évf., 1. szám, 89. old.) esete, aki a 18. század végén elsőnek hatolt be Afrika belsejébe. Amint Basil Davidson írja:

„Alig kevesebb mint 150 évvel ezelőtt egy fiatal skót hadnagy, akit Mungo Parknak neveztek, inkább holtan mint élve, nehézségekkel teli utazás hónapjai után, áthatolt a saharai homokon és töviseken, hogy eljusson a Niger folyó felső folyásánál elterülő Szegu távoli városába.

„Magam előtt láttam végre”, írhatta, „véghetetlen örömmel, misszióm nagy objektumát, a hosszasan hajhászott Nigert, amely ott csillogott a reggeli napban, szélesen elterülve, mint a Thames Westminsternél, és méltóságteljesen hömpölygött *Kelet felé*.”

A dőlt betűk tőle származnak, és érthetően számítottak győzedelmeseknek. Ptolemaiosz idején ugyanis, 16 évszázaddal ezelőtt, azt írták a térképekre, hogy a Niger Nyugat felé folyik. A középkori arabok, való igaz, ismerték a Niger középső folyását, milyen is volt valójában, de Európa, újabban számba véve Afrikát immár a kereskedelmi terjeszkedés korában, nem volt biztos semmiben sem a kontinens földrajzát illetően, legfeljebb a partok vázlatát ismerték, és egy kissé, itt-ott, beljebb az ismeretlen földterületeket.” (Basil Davidson 1960, 5. old.) (b. sz. ford.)

De talán még ennél is sajátosabb esetet tár fel Kéz Andor egy írásában, amelyben Jankó Jánost, a fiatalon elhunyt kiváló magyar néprajzkutatót mint afrikanistát méltatja:

„...19 éves korában az Uélle folyó tisztázatlan problémája izgatja. Tanulmányai alapján felállított egy elméletet, amely szerint az Uélle folyó valószínűleg az Itimbirinek a felső folyása lehet. Későbbi kutatásai és mások beható tanulmányai során bebizonyult, hogy Jankó János ezúttal tévedett, de annyi – látszólag meggyőző – érvet tudott felhozni elmélete mellett, hogy nemcsak a hazai, hanem még komoly külföldi szakfolyóiratok is helyt adtak erre vonatkozó dolgozatainak.” (Kéz 1934, 203. old.)

De hogy a másik végéről fogjuk meg a dolgot, meg kell említenem, hogy legutóbb viszont egy olyan hamis közléssel találtam magam szemben, amely részben arra készítetett, hogy tollat ragadjak (régéről is gyűltek már kérdőjelekre készítő idézeteim), másrészről hogy tüzetesebben belekukkantsak a kiemelkedő jelentőségű utazónk, terepmunkásunk és etnológusunk, Torday Emil életéről írott szépszámú életrajzi összefoglalókba. De íme, itt az a szövegrészlet, amiért most adatgyűjtéssel szembeülhet a kedves olvasó:

„...(Torday) Afrikai utazásainak szerencsétlen vadászbaleset vetett véget: 1907-ben csaknem halálra gázolta egy orrszarvú. Ezután írta meg tíz kötetben Afrikai népeinek történetét...” (Kálmán Gyula 1981, 19. old.)

Most csak a vadászbaleset időpontjára kihegyezve írjuk ide egymás mellé a változatokat:

„...Az afrikai éghajlat okozta betegségek aláásták egészségét. Az 1910-es évektől Londonban élt, a British Museumban dolgozott és több kötetben számolt be afrikai gyűjtőútjairól. (Magyar Életrajzi Lexikon)

„...végül a kongo nép területén keresztül érkezett a tengerpartra 1911-ben. A következő két évtizedet – megromlott egészsége miatt is – az írásnak szentelte...” (Magyar Néprajzi Lexikon, 1982)

„...Az afrikai éghajlat okozta betegségek aláásták egészségét, ezért az 1910-es évektől Londonban élt...” (Encyclopedia Hungarica, III. köt, 1996, 638. old.)

„...Tanulmányútja végén meglátogatta a lelék földjét, ismét járt a mbala törzseknel, majd a kongó nép területén át kiért a tengerpartra (1911)...” (Kodolányi János, ifj., 2002, 894. old.)

Az előbbieken idézett rövid részletekben tehát az (egyébként Torday további pályáját tekintve meghatározó) *esemény* rögzítése és a hazatérés időpontja (1909) egyszerűen elmarad, annyi azonban biztos, hogy 1910-ben, még inkább 1911-ben

már nem lehetett utazónk Afrikában. De ha most visszalépünk egy kicsit az időben, íme, még egy igen csak mesés változat is a szemünk elé kerül:

„...A fehér néger, a nagy tudós, egészségével fizetett azért, hogy Afrikába beleszeretett. A malária, azután egy leopárd- és egy oroszlántámadás aláásta a szervezetét: végül is búcsút kellett mondani a négereknek...” (Dékány András 1942, 120. old.)

Pedig maga az esemény és a hazatérés pontos időpontja (1909. szeptember), amely egyébként Torday saját magyar nyelvű könyvében (1923), sőt, előbb, már a *Nyugat*-ban olvasható volt (1922), kétszer is megfogalmazódott helyesen, pl. Kéz Andor könyvében (1938) és az általa összeállított *Felfedezők lexikonában* (1937):

„...Harmadik útján csaknem végzetes baleset érte. Felöklelte és véresre taposta egy orrszarvú. A veszedelmes kaland emlékére évekig kénytelen volt mankóval járni. Három nagy afrikai útja után sem akar T. megpihenni. Szorgalmasan készül negyedik útjára is, de az afrikai éghajlattól beoltott betegségének csíráit nem tudják belőle kiirtani...” (Kéz Andor 1937, 146. old.)
„...Az expedíció ideje azonban hamarosan lejárt. A Kasai felé vetek irányt, lehajóztak a Kongón és Torday 1909 szeptemberében, 23 havi távollét után, kikötött Angliában...” (Kéz Andor 1938, 128. old.)

Amint hogy a szerzőpáros Bevilacqua+Agárdi, elegánsan, kihagyásos módszerrel (1954), Szakonyi Péter (1981) pedig ugyancsak elkerüli az időpont-csapdát, de utóbbi írását pontatlanságok sora kíséri, hiszen: 1. Torday iskoláit Budapesten és *Münchenben* végezte, 2. Torday Londonba érkezve, első, sőt, még második útja után sem, csak az 1907-1909-es harmadik út után vált nevezetessé a szóbeli történelmi adatok felfedezése okán. És akkor is inkább csak 1910-től kezdve, amikor a bakuba eredet-mítoszról előadást tartott az angol Folk-Lore Society-ben. Majd még inkább akkor, amikor T. A Joce-val közösen írott nagy francia nyelvű munkájuk (1911) megjelent, benne a feltételezett 121 uralkodó leírásával és az 5. századig visszavezetett kuba történelemmel. Bár történész viszont sosem volt, még ha írásaiban rá is tért történelmi kérdésekre (így pl. többször utalt az angolai-kongói történelem egy nagy figyelmet kiváltó, bár kérdőjelekkel teli eseménysorozatára, az 1569-től jó száz éven át bekövetkező, ún. jaga vagy imbangala vagy bambata betörések történetére). De íme, az idézetek:

„...Torday harmadik útján egy orrszarvú (rinocérosz) nyomorékká taposta. Holtáig mankóval járt. Halála híre 1931 májusában érkezett meg budai rokonaihoz. (Bevilacqua – Agárdi)
„...Az iskoláit Budapesten és Brüsszelben végző Torday, húszéves korában végleg elhagyta hazáját, és Belgiumban telepedett le, és mint banktisztviselő tevékenykedett... Londonba már mint az afrikai népek történetének szakte-

kintélye érkezett. Gyűjteménye rendezése után már 1907 októberében ismét Afrika földjét taposta...” (Szakonyi Péter 1981, 8. old.)

A Torday Emil körüli hamis adatolások körét egy „aprósággal” folytatjuk. Ismeretes, hogy jeles tudósunk tárgyi gyűjtéséből egy igen szép kollekciónak adományozott a Magyar Néprajzi Múzeumnak. Egyes esetekben az adományozott intézmény helyén azonban a Magyar Nemzeti Múzeum áll. Másrészt hosszú idő óta tartja magát az adományozott tárgyak száma tekintetében a 350 körüli meghatározás (Szakonyi 1981, Encyclopaedia Hungarica 1996, Kodolányi 2002, Fischer 2011). Ezzel ellentétben a Néprajzi Lexikon (1982) 450, a Fejős Zoltán jegyezte és a tárgykatalógusokat megteremtő OTKA program zárójelentésében (2007) 466, míg a Földessy Edina által a párizsi CEA számára írott tanulmányban (1999) 473 a tárgyak száma. Érdeemes volna a továbbiakban ezt a pontosítást is figyelembe venni. Nem beszélve arról, hogy a British Múzeumban elhelyezett tárgyi anyag leírásánál is vannak igen eltérő számok. Ennek kapcsán a legfelreérthetőbb megállapítás:

„...Életművét... több mint háromezer leletből álló néprajzitárgy-gyűjtemény és fotográfia örökíti meg...” (Fischer Zsolt 2011)

Ehhez képest a British Múzeumban a tárgyak száma kb. 2500-3000 (?), a háborús pusztulás után fennmaradt fotóké pedig: kb. 2500, de a budapesti Néprajzi Múzeum közel 500 tárgyán kívül nagyszámú tárgy található pl. a belgák tervureni Közép-Afrika Múzeumában is, továbbá más angolai és amerikai múzeumokban.

Mindemellett tulajdonképpen a legnagyobb butaság – gondoljunk csak vissza itt akár legelső idézetünk második megállapítására – Torday utolsó nagy összefoglaló munkája, az *African Races* kapcsán született (szinte Voigt Vilmos egy kitűnő írását felidézve, amelyben a legendák keletkezésének módjáról kapunk rendkívül élethű képet):

„...Hatalmas művet írt a Belga-Kongóról, a Spencer-Bizottság őt bízta meg az afrikai népfajok egyetemes leírásával. A mű „African Races” címmel jelent meg tizenöt, lexikonszerű kötetben...” (Dékány András 1942, 119. old.)

„A Spencer-bizottság is a magyar Torday Emilt bízta meg az afrikai népek egyetemes leírásával (*African Races*). Tíz kötetre terjedő hatalmas munkája alapvető az afrikai népek antropológiájának, néprajzának a feldolgozásában és megismerésében...” (Futó József, 1973, 301. old.)

„...Élete főművét a Spencer Bizottság felkérésére írta meg. Ebben az afrikai népfajok egyetemes leírását, történetét fogalmazta meg szinte emberfeletti munkával. A hatalmas könyv *African Races* címmel Leonard Darwin – Charles Darwin fiának – előszavával jelent meg...” (Szakonyi Péter, 1981, 8. old.)

„...Munkái közül terjedelmében és jelentőségében kiemelkedik a Spencer-Bizottság megbízásából készített *African Races* c. tízkötetes összefoglaló, amely még sokáig nélkülözhetetlen forrásmű lesz mindazok számára, akik a

fekete kontinens népeit, társ.-i struktúráit és néprajzát kutatják...” (Krizsán László 1993, 387-390. old.)

„...1910 után nekifogott tíz kötetre terjedő, az afrikai népek antropológiájával foglalkozó életművének megírásához...” (Géczi Róbert 1995, 6. old.)

„...Munkái közül terjedelemben és jelentőségben kiemelkedik a Spencer Bizottság megbízásából készített *African Races* című, tízkötetes összefoglaló műve, amely időtálló forrásmű Afrika néprajza tekintetében...” (*Encyclopaedia Hungarica*, 1996, 3. köt, 638. old.)

Mindeme idézetsor után (amelyben az egyetlen helyes adatolású Szakonyi Péter cikke, más kérdés, hogy Torday művében történelemmel nem igen foglalkozott, sőt, a tudomány akkori színvonalán nem is nagyon foglalkozhatott) elsősorban azt kell érzékelnünk, az a bizonyos Spencer-Bizottság, illetve a Herbert Spencer-életmű, a világ népeinek általános (szociológiai) leírását megcélzó nagy tudományos vállalkozás igazában szinte minden hazai életrajzírónk előtt valamilyen ködös fogalomként jelenhetett meg, hiszen a valójában évtizedeken át, két nagyobb időintervallumban megírt kötetek összességükben tesznek ki mintegy 15 kötetet. Bocsásson meg az olvasó az illetlenségért, de itt egyik saját tanulmányomból kell idéznem néhány fontos ismeretet, még akkor is, ha jelen írásban eredendő céлом elsősorban nem elemzések, hanem inkább baklövések közreadása volt, mégpedig apró korrigálások kíséretében:

„...Torday Emil utolsó nagy tudományos alkotását (*African Races*, 1930), amely mintegy megkoronázza életművét, általában mint a spenceri *descriptive sociology* afrikai kidolgozását szokták számba venni. Más kérdés, hogy a megjelenését követő viszonylagosan pozitív nemzetközi kritikai megnyilvánulásokon túl teljes visszhangtalanság veszi körül, mint ahogy Herbert Spencer, a filozófus és az evolucionista szociológia megalapítója eleinte nagy figyelemmel kísért, bár sok-sok ellenérzéssel fogadott munkássága is utóbb hosszú időre – majd száz évre – elsüllyedt (jóllehet egyik fő elméleti művének létezik régi magyar fordítása is: *Alapvető elvek*, 1909). De amint egyik értő szakértője, Carneiro írja (1981, 200-201. old.: *The Influence of Spencer*), a nagy brit tudós életművére ismét figyelem sugárzik, főleg a kulturális antropológia jóvoltából. Reménykedhetünk tehát, hogy ennek jegyében talán Tordayra is sor kerülhet majd. Mindemellett legalább azt a tényt soroljuk fel, hogy maga Spencer, pontosabban munkatársa, David Duncan a jeles brit tudós elvi alapozása mellett még a 19. század utolsó harmadában írt egy legfeljebb füzetnyi terjedelmű kötetecskét Afrikáról (*African Races*, 1875, London, Williams and Norgate, 47 old., *Descriptive Sociology*, 4. kötet), azonban a Spencer vagy munkatársai által kidolgozott első nyolc kötet után, halálát követően további hét kötet jelent meg különféle szerzők munkája nyomán (Carneiro, 1981, 182-183. old.), közöttük a Torday-féle hatalmas alkotás (majd két A/4-es formátumban: *African Races: Pygmies, Bantu, Equatorial*

hybrid tribes, Sudanic peoples, Nilotics, Nilo-Hamitics, Fulani, Khoisan. Re-issue of the volume originally compiled by Dr David Duncan, entirely rewritten. Spencer descriptive sociology, 4., London: Williams & Norgate, 1930, IV + 385 old + 8 tábla). (Biernaczky Szilárd 2013, 90-91. old.)

Ezek után mérlegelve az adott helyzetet, pontosabban tovább nyomozva még a forrásokban, végül is arra a megállapításra kellett jutnunk, hogy ez az oszlopos félreértés minden bizonnyal Halász Gyula egy megjegyzésének (1936) félreolvasásából származhat, aki szerint:

„...Tíz-húsz vastag kötet kitelnék az egymillió szavas hatalmas munkából (African Races). Ezer könyvet olvasott el hozzá Torday. Ekkora munkát csak a szeretet és lelkesedés végezhetett el, beteg törékeny testtel, egy élet alkonyán...” (Halász Gyula 1945, 454. old.)

Tegyük hozzá, Fischer Zsolt az előbbieken már idézett írásában még azt is megkísérli, hogy számot vet, szó szerint, Torday munkásságával, vagyis szerinte:

„... (Torday) Életművét közel hatvan publikáció, kilenc könyv, több mint háromezer leletből álló néprajzitárgy-gyűjtemény és fotográfia örökíti meg...” (Fischer Zsolt 2011)

Ezzel szemben a valóság az immár elkészült, mondhatni, teljes életmű-bibliográfia alapján (Biernaczky 2012): kilenc helyett 8 könyvet (két nagymonográfia a tervüzeni múzeum kiadásában francia nyelven, egy mű párizsi kiadásban francia nyelven, 3 mű angol nyelven Londonban, és végül a két magyar írásgyűjtemény) publikált Torday. Továbbá kb. 90-100 írásművel számolhatunk, ebből: 44 rövidebb-hosszabb önálló írás, tanulmány, 36 könyvismertetés, 10 magyarországi publikáció, azonban néhány egyéb írásosságot is számba kell vennünk. Torday ugyanis lefordította angolra Petőfi „Nemzeti Dal”-át és a „Szeptember végén”-t, mi több, az ő munkája nyomán jelent meg angol nyelven Tormay Cecil három regénye is.

Nem tudunk nem említést tenni továbbá az egyébként nagyra becsült, Afrika-monográfiát is alkotó földrajzi író, Futó József „ügyetlen megszövegezéseiről”:

„Egy orrszarvú kis híján halálra gázolta, úgyhogy mankóval járt élete végéig. Így a tudomány nagy veszteségére be kellett fejeznie néprajzi munkásságát...” (Futó 1965, 35. old.)

A nagy nyelvtudás és a határtalan emberszeretet a titka Torday viszonylagosan rövid afrikai tartózkodása alatt elért hatalmas eredményeinek.” (Futó 1965, 36. old.)

Első megjegyzés: az „eset” megjelölése pontos. De ezáltal nem a néprajzi munkásságát fejezte be Torday, az éppen most következett, mint említettük, 22 évre,

hanem a terepmunkát. Második megjegyzés: nem viszonylagosan rövid, hanem kifejezetten hosszú, kis megszakításokkal 9 évig tartó terepmunka lehetősége jutott Tordaynak. Eredményeit pedig nem Afrikában, hanem később, tevékeny angliai éveit során (1910 és 1931 között) érte el.

Torday Emillel kapcsolatos tévedés-sorozat gyűjteményünket egy kifejezetten bántó, rossz minősítést nyújtó előírásra kilótt nyíllal zárjuk. A Néprajzi Lexikon „egyetemes néprajzi kutatás” c. szócikkében a kutatónkról mindössze a következő egymondatos információ szerepel:

„(...) Torday Emil 1900-tól tett útjai során nemzetközi hírű kutató lett (*The Congo Free State*, New York 1908-1909). (...)”

Érthetetlen, hogy az említett nyolc könyv helyett miért éppen egy olyan korai és különben is speciális szempontoknak megfelelő, nem pedig valamilyen általánosabb szakmai oknál fogva lényeges írás került megjelölésre, mint ez a cikk, az első helyen említésre méltó, lényeges mű(vek) helyén, amely ráadásul az adott tanulmány-antológia következő rövidített, egykötetes kiadásából ki is maradt (vagyis aki azt mégis keresné, íme, az adatai: 1908–1909, *The Congo Free State*, in: T. Athol Joyce – N. W. Thomas szerk.: *Women of all nations*, 1. köt., London – New York, Cassel, 311-332. old.)

Itt következő utolsó, tévedésre utaló említésünk már kissé elkanyarodik másfelé szorosan vett témánktól, hiszen Sebestyén Éva Magyar Lászóval foglalkozó könyve (*Kaland és Kutatás Afrikában*, 2008) kerül terítékre Fürth Eszter igen csak bulvárosra vett könyvkritikájában. Mindemellett – ha nehezen is tudunk megbékélni azzal a hányavetiséggel, amellyel a recenzens eme tudományos munkát behelyezi célkeresztjébe – tény, hogy megállapításai lényegében helytállóak. Más kérdés, hogy Tordayval ő is zsákutcába fut, és azt állítja, hogy:

„...A Magyar-mese része Németh Imre jumurdzsákosan *Don Madzsarként* szólított rettenthetetlen regényhőse, valamint a Magyarot kutató életrajzírók viszontagságos sorsa, mint például az utazó titokzatos halála után szaglászó, végül egy orrszarvú által halálra gázolt Torday Emil esete.” (Fürth Eszter 2009)

Tegyük mindjárt hozzá, szerencsére csak 'majdnem' következett be ez a halálra gázolás, mivel utóbb még 22 éven át Torday jelentékeny etnológiai életművet alkotott.

Végül talán – röviden – arról kellene még elmélgednünk, mi is az oka annak, hogy e tárgyi tévedések át- meg átszövik tudományterületünk egyes produktumait.

Szólhatnánk így arról, hogy a Kádár-korszak 10-12 nagy kiadója helyére lépett sok száz kis kiadó, vagyis az 1989 után nagyszámú kis szigetté bomlott könyvkiadás nehezen vagy sehogy sem képes biztosítani (főleg a finansziális lehetőségek rendkívüli szűkössége folytán) a kellő szakember-ellátottságot: hiányzik a kiadványok előkészítéséből tehát a szakmai és a nyelvi lektor, amelynek a következményei könnyen nyomon követhetők az egész hazai könyves tevékenységben.

Mégis úgy gondoljuk, ennél sokkal lényegesebb kérdés esetünkben, hogy szakterületünk (afrikanisztika, afrikai kutatások) mögött –leszámítva most az utolsó évtizedet – nem volt intézményes háttér. Így a szakember-nevelés terén csak véletlenszerű esetek keletkez(het)tek. Mondjuk pl. történész-, földrajz- vagy irodalom-szakos hallgató adott esetben, néha, igen ritkán afrikai témát választott szakdolgozatához. Más esetben szakirányú felkészültséggel rendelkező nyelvész, földrajzos, történész, irodalmár vagy néprajzos oktató afrikai témájú szemináriumot hirdetett meg. Kétségtelen, hogy a hazai afrikanisztika jelenlegi üdvöskéje, a pécsi egyetemen néhány éve Tarrósy István irányításával megalakult Afrika Kutatóközpont, a környezetében lévő tanszékek afrikai irányultsága és ugyancsak a Tarrósy István vezette Publikon Könyvkiadó, másrészt a legutóbbi időkben bekövetkezett ELTE-s egyetemi vezetői váltások (két új afrikanista tanszékvezető: Búr Gábor, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Rákóczi István, Portugál Tanszék), illetve általában a hazai afrikai címetek produkáló könyvkiadás (Publikon Kiadó, L'Harmattan Magyarország, Sawasawa Kiadó, Mundus Novus Kiadó stb.) igen nagy reményekre jogosítanak.

Mégis azt kell mondanom, ahhoz, hogy az immár 54 országot magába foglaló kontinens – amelyért a világ számos gazdasági nagyhatalma (élén Kínával) rendezett versenyfutást a legutóbbi években – a mi kis országunkban is méltó helyet kaphasson a közművelődésben, minden újabb kori érdemleges jelenség mellett és ellenére még így is igen sok mindent (az elmúlt 150 év hiányait) kell(ene) előbb-utóbb pótolnunk. Meg kell(ene) végre indítani (a pécsiek mellett), akár több egyetemen is, az afrikanisztikai (vagy az afrikanisztika felé is nyitó) mesterképző(ke)t. Másrészt fontos, de a hazai felsőoktatás palettájáról még esetünkben hiányokat mutató szakterületeknek (irodalomtudomány, nyelvészet, néprajz, földrajz, művelődéstörténet, sőt, biológia, illetve általában a régi vagy régebbi Afrika iránti érdeklődés felkeltése) is egyáltalán vagy az eddigieknél sokkal nagyobb mértékben volna célszerű teret szentelni az évszázad földrésze magyarországi feltérképezése és széleskörű megismertetése tekintetében.☀

Idézett művek jegyzéke

BENDEFY-BENDA László

1934 | Jankó János, in: *Magyar utazók Afrikában (I. Felfedezők)*, Budapest, Magyar–Etiópiai Expedíció Országos Bizottsága, 203–207. old.

BIERNACZKY Szilárd

2012 | TORDAY Emil munkássága. Írásművek jegyzéke, pp. 1–9. old., *AHU MATT*, No. 000.000.002, <http://afrikatudastar.hu>.

2013 | Bürok a magyar művelődés történetében, *Afrika Tanulmányok*, 7. évf., 1. szám, 89-118 old.

BORSODI BEVILACQUA, Béla – AGÁRDI, Ferenc

1954 (1955) | Torday Emil kutatótűtja a közép-afrikai Belga Kongó államban in: *Régi magyar világjárók*, a kötet anyagát összegyűjtötte Borsody Bevilacqua Béla, szerkesztette Agárdi Ferenc, Budapest, Művelt Nép, 264-273. old. online: OSZK.MEK.hu/02500/02520/02520.htm

CARNEIRO, Robert L.

1981 | Herbert Spencer as an anthropologist, *The Journal of the Libertarian Studies*, Vol. V, No. 2, Spring, pp 153-210. old.

DAVIDSON, Basil

1960 | The Discovery of African History, *Africa Today*, Vol. 7, No. 1, March, pp 5-6.

DÉKÁNY András

1942 | Torday Emil. Afrika fehér négere, in: *A huszadik század világvándorai*, Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt, 111-120. old.

FEJŐS Zoltán

2007 | A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai. OTKA kutatás, NRZ, T 037830. Zárójelentés, 1-6 old. (lásd az Interneten)

FISCHER Zsolt

2011 | Brüsszeltől a busongók földjén át a pigmeusokig, *Kárpátaljai Kulturális Szövetség – Archivum*, 20. évf., 33 (553) szám, aug. 19, lásd az Interneten.

FÖLDESSY Edina

1999 | La constitution de la collection africaine au Musée d’Ethnographie de Hongrie, *Cahiers d’Etudes africaines*, 155-156, XXXIX-3-4, 659-679. old.

FUTÓ József

1973 | Torday Emil, Közép-Afrika etnográfusa és antropológusa, in: HAVASNÉ BEDE Piroska – SOMOGYI Sándor: *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*, Budapest, Tankönyvkiadó, 298-301. old.

FÜRTH Eszter

2009 | Mese hab nélkül. Sebestyén Éva: Kaland és kutatás Afrikában, Magyar László életrajza, *Revizor. A kritikai portál* (lásd az interneten)

GÉCZI Róbert

1995 | Torday Emil, Közép-Afrika kutatója (1875–1931), *Szabadság* (Kolozsvár), júl. 12., 6. old.

HALÁSZ Gyula

é. n. (1945) | Torday Emil 1875–1931, in: *Világjáró magyarok*, Budapest, Aquincum Irodalmi és Könyvkiadó RT, 399-427. old. (Hét világrész utazói).

KÉZ Andor

1937 | Torday Emil, in: *Felfedezők lexikona*, Budapest, Franklin Társulat, 144–146. old.

1938 | Torday Emil, in: *A Föld felfedezői és meghódítói*, II. köt., *Észak- és Dél-Afrika*, Budapest, Révai Irodalmi Intézet Kiadása, 119–128. old.

KODOLÁNYI János, ifj.

+2002 | Torday Emil, in: BODÓ Sándor – VIGA Gyula főszerk.: *Magyar múzeumi arcképcsarnok*, Budapest, 894. old.

KRIZSÁN László

1993 | Torday Emil, in: Balázs Dénes szerk.: *Magyar utazók lexikona*, 387-390. old.

N. N.

??? | Egyetemes néprajzi kutatás, *Magyar Néprajzi Lexikon*, 2. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, ... old. On-line: 1. kötet: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1767.html>

N. N.

1982 | Torday Emil (Bp., 1875 – London, 1931), *Magyar Néprajzi Lexikon*, 4. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, ... old. On-line: 5. kötet: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-1767.html>

N. N.

1996 | Torday Emil, *Encyclopaedia Hungarica*, 3. köt., 638. old.

N. N.

1994 | Torday Emil (Bp., 1875. jún. 22. – London, 1931. máj. 9.), *Magyar Életrajzi lexikon (1900–1990)*, főszerk.: KENYERES Ágnes, Budapest, Online: <http://mek.oszk.hu/003000/00355/html/>

SZAKONYI Péter

1961 | Magyar etnográfus a busongók között, *Magyar Nemzet*, április 22, 8. old.

TORDAY EMIL

1922 | Hogyan mentette meg egy rinocéroz az életemet – Angliában élő Afrika-utazó honfitársunk följegyzéseiből, *Nyugat* II. köt., 15-16. szám, 1022-1025. old.

é. n. (1923) | *Bolyongások Afrikában*. Három utazás az egyenlítő vidékén, Budapest, Világirodalom, 160 old. + 13 t. + 2 t. (A hat világrész. Utazások és fölfedezések, 4)

1924 | *Afrikai emlékek. Egy Afrika-kutató naplójából*, Budapest, Világirodalom, 320 old. (A hat világrész. Útikalandok és felfedezések, 13)

TORDAY, Emil – JOYCE, Thomas Athol

1911 | *Notes ethnographiques sur les peuples communément appelés Bakuba, ainsi que sur les peuplades apparentées: Les Bushongo*, Bruxelles, Ministère des Colonies, 290 old. + 2 térkép + 29 tábla (Annales du Musée du Congo Belge, Ethnographie, Anthropologie, Ser. III. Tome. II, Fascicule 1, megjelenés pontos dátuma valójában a sorozati tájékoztatóban a borító belső oldalán: 1910. december)

A szerzőről

néprajzkutató, afrikanista
ny. egy. docens, kandidátus
felelős szerkesztő (AHU Magyar
Afrika-Tudás Tár elektronikus
könyvtár)

About the Author

Ethnographer, Africanist
Retired Associate Professor, C.Sc.
Executive Editor (AHU Hungarian
Africa Knowledge Store, e-library)

@

biernaczky.szilard@munduspress.hu

English Abstract

Repository of Mistakes

With Regard to Emil Torday's Life and Work

It is well known that the encyclopaedias, databases, the shorter or longer biographies of various authors usually contain many inaccuracies. This „note” collects confusions, writings aside, even, rather serious mistakes for the most part in relation to the great Hungarian Africa-researcher, Emil Torday. The intention here is to offer a point of reference for the future, first, for those who use the resources, second, for those who compile them.